

Kritiikin kokonaishahmo: Ivan Illichin koulutus- ja yhteiskunnanäkemyksistä

Tomi Kiilakoski

Kirsi-Marja Saurén 2008. Asiantuntijavalta – koulutettu mielikuviutus. Systemaattinen analyysi Ivan Illichin tuotannosta esitetystä köyhyyden modernisoitumisesta koulutusyhteiskunnassa. Acta Universitatis Lapponiensis 147. Lapin yliopisto 2008. 226 s.

Ivan Illich (1926–2002) tunnetaan parhaiten formaalia oppimista kritikoineesta teoksestaan *Deschooling society*, jossa hän totesi koulutuksen anastaneen itselleen yksinoikeuden oppimiseen ja väitti koulutuksesta muodostuneen esteen ihmisten vapaalle kasvuille ja kehitykselle. Vuonna 1971 julkaistu teos suomennettiin nopeasti vuonna 1972 nimellä *Koulutomaan yhteiskuntaan*. Kriittiselle pedagogiikalle, non-formaalille oppimiselle ja erilaisille oppimisverkostoille innoitusta tarjonnut teos sisältää argumentteja, joista käsin voi edelleen lähteä purkamaan kriittisesti koulun yhteiskunnallista asemaa ja sitä viattomuuden auraa, jota Pisa-menestyksellä silattu koulu Suomessa nauttii. Illichin katu-uskottavuutta kasvattajana lisää, että hän oli mukana perustamassa kirkon toimiin kriittisesti suhtautuvaa CIDOC-tutkimus- ja koulutuskeskusta Meksikoon.

Illichin tuotannosta kriittinen kasvatusajattelu ei kuitenkaan muodosta järin suurta osaa. Monia aihepiirejä käsitellyt ajattelija kirjoitti esimerkiksi työttömyydestä (vuonna 1990 suomennettu *Oikeus hyödylliseen työttömyyteen*), lääketieteestä, uskonnollisista teemoista, teknologiasta ja sukupuolesta. Hänen teoksensa seikkailevat poikkiteieteellisessä maastossa. Ainakin pintatasolla ne synnyttävät vaikutelman aihepiirejään ja lähestymistapojaan vaihdelleesta tutkijasta, jonka eri tekstejä yhdistää pikemminkin kipakka poleemisuus kuin tiukka yhteinen viitekehys. Tavanomaista onkin tarkastella Illichin koulukritiikkiä irrallaan hänen muusta tuotannostaan ja kytkeä tämä kritiikki muihin deschooling- teemoista kirjoitaneisiin formaalin koulutuksen arvostelijoihin

Kirsi-Marja Saurén on väitöskirjassaan tehnyt kiinnostavan ratkaisun. Hänen lähtökohdanaan on systemaattista analyysia metodina käyttäen tarkastella Ivan Illichin teoksia ja muovata näiden pohjalta rekonstruktio siltä, miltä hänen teoreettinen apparaattinsa näyttää, kun koulutuksen kritiikkiä yhdistetään laajempaan yhteiskunnanäkemykseen sekä asiantuntijavallan kritiikkiin. Tämä ratkaisu auttaa häntä osoittamaan Illichin tuotannon temaattisia yhtenäisyyksiä, mutta ei toisaalta mahdollista Illichin kytkemistä aikalaiskeskusteluihin eikä Illichin teoriakehikon kriittistä arviointia esimerkiksi pohtimalla, millä tapaa se onnistuu kuvaamaan nykykoulua.

Köyhyys, kulutus, koulutus

Tutkimustehtäväkseen Saurén on asettanut koululaitoksen ja oppivelvollisuuden kritiikin, asiantuntijavallan, modernisoidun köyhyyden sekä Illichin yhteiskuntateorian kuvaamisen. Illichin käsitteistöä tutkitaan käyttämällä Illichin 1970-luvulla kirjoittamia tekstejä. Valin-

taa perustellaan ajallisella ja temaattisella yhtenäisyydellä. Tutkimuksen tulokset osoittavat, että tekstit valikoimalla voidaan saavuttaa kiinnostavia tuloksia. Toisaalta, tekstit näin rajaamalla ei saada esille esimerkiksi sitä, mikä on Illichin uskonnollisten tekstien suhde hänen yhteiskunta- ja koulutuskritiikkiinsä.

Tekstissä eritellään Illichin koulukritiikkiä, asiantuntijavaltaa, modernisoitua köyhyyttä sekä Illichin visioita mielekkästä elämästä. Näiden pohjalta muovataan synteesi, jossa Illichin tuotannon eri käsitteet tulkitaan saman sapluunan osiksi. Saurén on onnistunut luomaan uskottavan konstruktion, jonka mukaan Illichin tuotannossa on läpikäyviä piirteitä ja hänen käyttämänsä eri käsitteet voidaan asettaa keskenään temaattiseen yhteyteen, vaikka Illich itse ei näin tekisikään. Tällä ratkaisulla hän on myös onnistunut osoittamaan, että Illichin koulutuskritiikin ymmärtämiseksi on hyödyllistä tarkastella koko tuotantoa ja että koulukritiikin takana ei ole pelkästään koulun tutkiminen, vaan koulun näkeminen osana modernia elämää ja kulutusyhteiskuntaa.

Keskeisenä käsitteenä Saurén käyttää modernisoitua köyhyyttä, joka syntyy kuluttajuuden myötä ja jota asiantuntijavaltainen yhteiskunta ylläpitää. Saurénin temaattista tarkastelua voidaan tarkastella käyttämällä esimerkkinä hänen modernia köyhyyttä esittelevää lopullista kuviotaan, jossa yhdistellään työvälineiden analyysia, modernisoitua köyhyyttä, asiantuntijavaltaa sekä mielekkään elämän mahdollisuuksia.

KUVIO 19. Modernisoitua köyhyyttä kuvaava kokonaisuus

Teoreettisessa rekonstruktiossa on onnistuttu kuvaamaan eri käsitteiden välisiä yhteyksiä ja löydetty yhtäläisyyksiä Illichin tuotannossa. Tämän uskottavan konstruktion vuoksi kirja on ehdottomasti lukemisen arvoinen niille, jotka haluavat perehtyä tarkemmin Illichin tuo-

tantoon.

Systemaattinen analyysi menetelmänä

Teoksen suurimpana ongelmana itseni kaltaiselle teoreettista ja historiallista tulkintaa koskevalla kirjallisuudella kyllästetylle lukijalle nousee metodin kuvaus. Tavoitteena väitöskirjassa ei ole tekstin tulkinta, teoreettinen jatkojyöstö, rationaalinen rekonstruktio tai postmoderni dekonstruktio, vaan systemaattinen analyysi. Tämän ratkaisun myötä tarkasteltavana olevat käsitteet otetaan epähistoriallisina entiteetteinä (ainakaan pohtimatta niiden käsitehistoriaa tai käyttökontekstia), käsitellään ajattelijaa ilman että osoitetaan hänen yhdistymistään aikansa keskusteluyhteyteen tai ylipäättään mietitää, millä tavalla Illichin kritiikki suhtautuu koulua koskeviin empiirisiin havaintoihin tai millä tavalla hänen yhteiskuntakonseptionsa suhtautuu sosiologiseen teorianmuodostukseen. Myöskään oman tulkinnan yhteyksiä muihin kommentaattoreihin ei haeta.

Systemaattinen analyysi pohjautuu Saurénin mukaan ajatukseen, että tekstin kirjoittajalla on "tietty teoria, maailmankuva tai suunnitelma jonka mukaisesti hän on kirjoittanut tekstinsä. [- -] tarkoituksena on paljastaa tämän ajatusjärjestelmän näkyminen tekstissä" (s. 24). Analyysissa siis lähdetään liikkeelle siitä, että tekstissä itsessään on näkyvillä *yksi, yhtenäinen* teoria – ja että tämä rakennelma voidaan paljastaa. Se ei ole ilmeisesti tulkitsijan konstruktio tai rationaalinen rekonstruktio, vaan tekstissä olevan yhtenäisen ajattelumuodosteen aukukuromista. Saurénin tekstissä korostuu tekstin yhtenäinen luonne, sillä tekstin ristiriitoja aukova luku on luonnosmainen ja käsittää vain kaksi painosivua, alle prosentin koko kirjasta.

Koska lähtökohtana on pysyttäytyminen tekstin itsensä sisällä, ei tätä teoriarakennelmaa voida arvioida asettamalla sitä keskusteluyhteyteen muiden tekstien kanssa. Jos näin tehtäisiin, voisi Illichin teoreettista kehikkoa (siinä muodossa kuin Saurén on sen tulkinnut) koetella esimerkiksi seuraavin kysymyksiin: millainen on yksilösubjektin asema teoriassa, joka olettaa että olemassaolevat rakenteet voivat indoktrinoida subjektin, mutta lähtee myös siitä, että vapautuminen yksilöiden toimesta on mahdollinen? Millainen kasvatuskäsitys olettaa, että myös lapset voivat ohjata omaa oppimistaan eikä koulun kaltaista hyvinvointiapparaattia tarvita? Minkälaisista osasista Illichin yhteiskuntakäsitys muovautuu ja miten se suhtautuu muihin tuona aikana vallalla olleisiin yhteiskuntakriittisiin näkemyksiin?

Mitä sitten on systemaattinen analyysi ja miten se suhtautuu siihen teoreettiseen tutkimukseen, jota vaikkapa filosofiassa tai sosiologiassa harjoitetaan? Saurénin tekstissä näitä yhteyksiä ei eritellä, vaan otetaan lähtökohdaksi yksi suomenkielinen artikkeli parin vuosikymmenen takaa. Teoksen metodologinen kuvaus pohjautuu likipitään kokonaan Jussilan, Montosen ja Nurmen (1992) artikkeliin *Systemaattinen analyysi kasvatustieteiden tutkimusmenetelmänä*. Saurénin menetelmäluo perustuu pääosin tähän artikkeliin ja sen keskeisten näkökulmien referointiin. Tutkimustehtävää ja tutkimuskysymyksiä sekä tutkimuksen luotettavuutta käsittelevissä metodipohdinnoissa tekijä viittaa ainoastaan tähän artikkeliin. Välittöminä kysymyksiinä nousevat esiin: voiko väitöskirjatason metodin kuvaus perustua pelkästään suomalaisiin lähteisiin? Ja vielä kiperämmin: voiko korkeimman opinnyötteen metodin kuvaus perustua käytännössä yhteen suomalaisiin artikkeliin? Ja eikö teoreettisen tulkinnan keskustelu todellakaan ole mennyt eteenpäin vuodesta 1992, jolloin Jussilan ja muiden sinällään ansiokas teksti on kirjoitettu?

Saurénin lähtökohtaa tulkita Illichin teoksia ilman yhteyttä siihen teoreettiseen keskusteluyhteyteen, missä Illich operoi, voi tietysti kritikoida jo hänen keskeisimmän metodolo-

gialähteensä pohjalta. Siinä todetaan, että toisinaan ei voida nivoutua pelkkään lähdemateriaaliin, vaan "tarvitaan myös hypoteeseja dokumentin erilaisista merkitysvivahteista ja niiden taustoista" (Jussila ym. 1992, 176). Lisäksi "esimerkiksi filosofinen teksti on täynnä viittauksia aikaisempiin filosofisiin kirjoituksiin, joten se saattaa olla ymmärrettävissä vain osana jatkuvaa keskustelua" (Jussila ym. 1992, 185). Siinä, missä Jussila ynnä muiden artikkeleissa käydään keskustelua filosofisen tutkimuksen kanssa, tyytyy Saurén lähinnä referoimaan tätä artikkelia, asettamatta sen lähtökohtia tarkemman kritiikin kohteeksi tai kytkemättä sitä osaksi kansainvälistä keskustelua.

Teoreettisen tutkimuksen genret

Suomalaisessakin filosofian historiassa paljon keskustelua herättänyt puheenvuoro teoreettiseen tutkimukseen on amerikkalaisen pragmatistin Richard Rortyn (1984) teksti *The historiography of philosophy: four genres*. Tässä tekstissään Rorty erittelee niitä tapoja, joilla eri aikakautta eläneitä ajattelijoita voidaan tutkia. Kiinnostavia suhteessa systemaattisen analyysiin ovat Rortyn huomiot historiallisesta ja rationaalista rekonstruktiosta. Rationaalinen rekonstruktio tähtää siihen, että tekstissä olevat argumentit esitetään termeillä, joita tekstissä itsessään ei välttämättä ole. Sen sijaan niissä hyödynnetään tämän hetken käytössä olevia käsitteitä, joita käyttäen pyritään tarkastelemaan tekstissä esitettyjen väittämien arvoa ja saamaan se sellaiseen muotoon, joka vastaa nykyajan tapaa formuloida asioita. Historiallinen rekonstruktio taas tähtää siihen, ettei tekstiin anakronismien välttämiseksi tuoda mitään sellaista, mitä niissä ei ole. Systemaattinen analyysi on Rortyn termiä käyttäen historiallista rekonstruktiota, sillä siinä ei pyritä tuomaan tekstiin mitään sen ulkopuolista. Filosofian historian tutkimusta koskevassa keskustelussa on tuotu esiin, että välttämättä historiallista ja rationaalista rekonstruktiota ei voida tässä mielessä erottaa toisistaan, vaan että ne ovat saman toiminnon eri puolia. Ilman rationaalista rekonstruktiota ei voida käydä keskustelua tekstien kanssa ja pohtia, millaisia vastauksia ne antavat nykyisin pohdittaviin kysymyksiin.

Rortyn oma ehdotus filosofian historiselle tutkimukselle – joka on se keskusteluyhteys, missä monet Jussilan ja muiden (162–167, 171, 181, 185, 191) artikkelin esimerkit kumpuavat – on intellektuaalinen historia. Hänen mukaansa jonkun tekstin ymmärrettäväksi tekeminen edellyttäisi sitä, että tunnetaan se keskusteluyhteys, jossa tekijä kirjoitti. Tarkastellaan, kenen teksteihin hän tutustui, ketä lähti kumoamaan, kenen kanssa hän debatoi (myös muiden tieteenalojen edustajat) tai minkälaiseen intellektuaaliseen maisemaan ajattelija sijoittui. Tämän myötä tekstit paljastuvat erilaisina ja argumentit näyttävät osana kunkin aikakauden tieteellistä diskurssia.

Rortyn luonnehdintoja hyödyntäen voidaan systemaattista analyysia täydentää seuraavilla huomioilla. Jos systemaattinen analyysi on muovattu historialliselle rekonstruktiolla (käyttäen lähteenä vain alkuperäistekstejä ja niissä olevia käsitteitä), onko sen tarkoituksena vain osoittaa historiallinen tulos vai halutaanko luoda keskusteluyhteys, joka voi rikastaa nykyistä tutkimusta ja jonka myötä voidaan keskustella kritiikin sujuvuudesta. Jos tällaista halutaan, tarvitaan myös rationaalista rekonstruktiota. Ja oma tulkinnallinen ongelmansa on, voidaanko ajatella, että teoreettiset tekstit ovat yksinäisiä saarekkeita, vai pitäisikö ne ymmärtää oman aikakautensa keskusteluyhteyteen sijoittuviksi puheenvuoroiksi, joita voi tutkia rortylaisen intellektuaalihistorian avulla.

Koulun kritiikki on yhteiskuntakritiikkiä

Vaikka ratkaisua, jossa yksittäistä teoreettikkoa ei tarkastella yhteydessä juuri muuhun kuin häneen itseensä, voidaan kritikoida, ei silti voida kiistää, etteivätkö tämän ratkaisun tuottamat tulokset olisi kiintoisia. Luomalla rekonstruktio Illichin tuotannosta saadaan esille, ettei koululaitoksen kritiikki ole pelkästään koulun sisäistä kritiikkiä, vaan se liittyy laajempiin kysymyksiin yhteiskunnallisesta oikeudenmukaisuudesta, vapaudesta ja kuluttamisesta. Tehtyjen ratkaisujen puitteissa *Asiantuntijavalta – koulutettu mielikuvitus* toimii hyvin ja tuottaa uskottavan teoreettisen kehikon. Teoksen lukemalla saa kokonaiskuvaa Illichin tuotannosta ja perehtyy, jos niin haluaa, erääseen kriittisen kasvatustieteen kaanonin keskeiseen hahmoon.

Lähteet

- Jussila, Juhani, Montonen, Kaisu, Nurmi, Kari E. 1992. Systemaattinen analyysi kasvatuksen tutkimusmenetelmänä. Teoksessa Gröhn, Terttu ja Jussila, Juhani (toim.), Laadullisia lähestymistapoja koulutuksen tutkimuksessa. Helsinki: Yliopistopaino, 157–208.
- Rorty, Richard 1985. The historiography of philosophy: four genres. Teoksessa Rorty, Richard, Schneewind, J.B. & Skinner, Quentin (toim.), *The History in Philosophy*. Cambridge: Cambridge University Press, 49-75.

***Tomi Kiilakoski** toimii tutkijana Nuorisotutkimusverkostossa.*